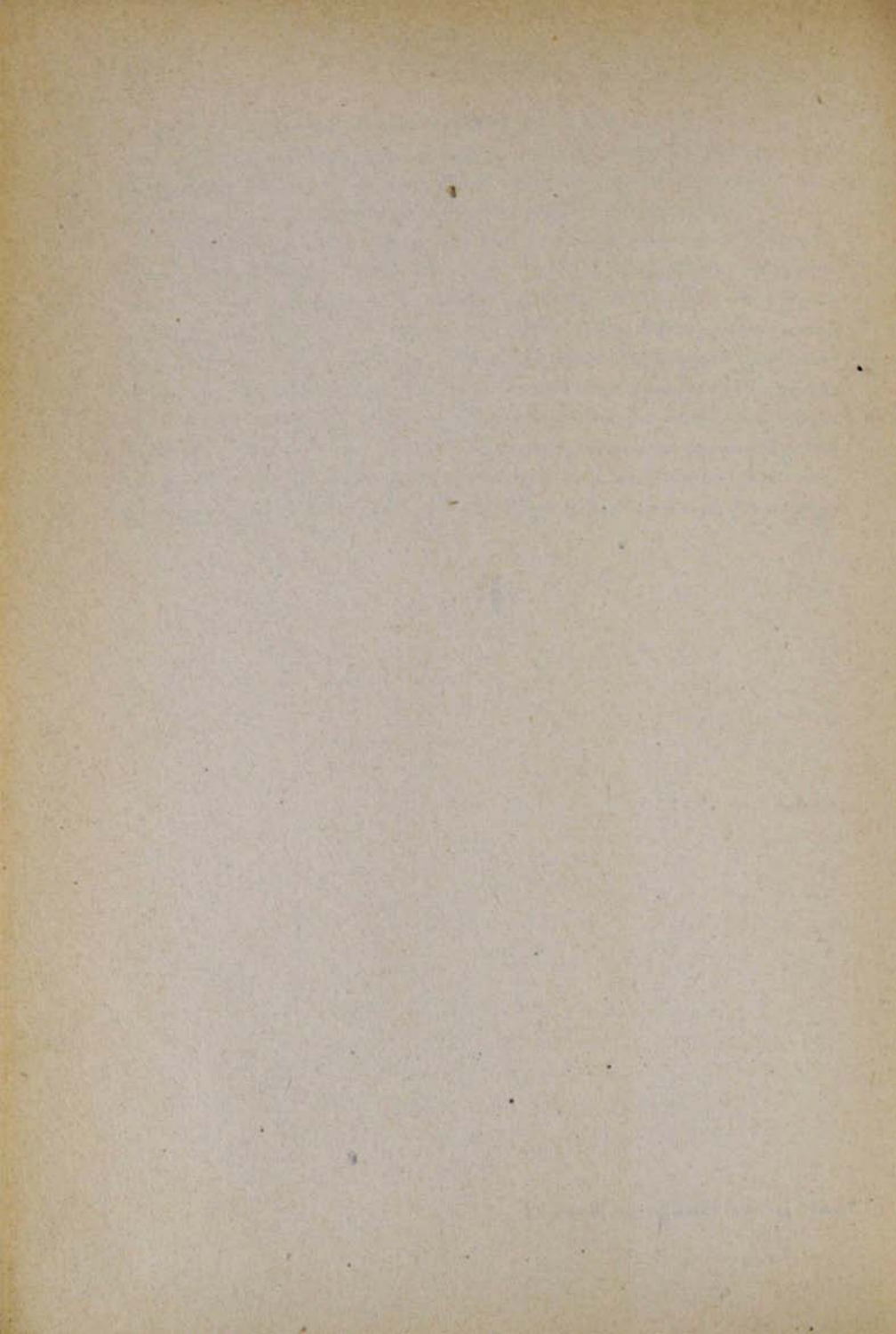

Բ

ՀՐԱՅՑԱ ԱՅԱՌՅԱՆ

ՎԻՊԱՍԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆ

Նախ քան ե դարը հայերը զրավոր գրականություն չեն ունեցել. մինչև այդ ժամանակ հայերեն լեզվով ոչ մի տող, ոչ մի տեսակի գրություն կամ այբուբենով գրի չէ առնված¹։ Եղածը միայն բանավոր գրականություն էր, որ բաղկացած էր ժողովրդական երգերից, զրույցներից ու առասպելներից, որոնք երգվում ու պատմվում էին բերն բերան ավանդաբար։ Այս շրջանը կոչվում է վիպաստական շրջան, հանուն այն երգիչների կամ վիպասանների, որոնք (հատկապես Գողթն գավառից) շրջում էին Հայաստանի այլ և այլ կողմերը և ժողովուրդի մեջ երգում բանդիտի վրա այն վիպական երգերը, որ իրենք էին հնարում գյուղացիների, քաջ թագավորների և նշանավոր հերոսների վրա։ Այս երգերից ամենամեծը մի գյուղացիներգություն էր, որ պատմում էր հայոց Արտաշես Ա թագավորի, Մեծն Տիգրանի, Արտավազդ Ա-ի, Արտաշես Բ-ի, ինչպես և Միհրդատի, Հրադամիզդի և Տրդատ Ա-ի պատմությունը, ընդգրկելով Արտաշատի հիմնադրությունից (180 Ն. Ք.) մինչև Ալանաց արշավանքը (72 թիվ), այն է՝ ամբողջ 252 տարվա մի շրջան²։

Չենք հիշում մնացյալ մեծ ու փոքր զանազան երգերը, որոնցով հարուստ էր այդ ժամանակի բանավոր գրականությունը։

Երբ քրիստոնեությունը մտավ Հայաստան, հոգևորականությունը հակառակ կանգնեց այդ երգերին, հեթանոսության այդ մնացորդներին։ Սակայն ժողովուրդը բնականաբար չէր լսում այդ հոգևորականներին և իր զվարթ օրերին, խնձուքների և ուրախության ժամանակ զվարճանում էր նրանցով։ Փավստոսը պատմում է, թե ինչպես իշխան և ժողովուրդ արհամարհում էին

¹ Ընդարձակ տես մեր «Հայոց գրերը», էջ 106—126։

² Տես Արեղյան, Հայ ժող. առասպելները, էջ 595—6։

կրոնավորների քարոզները և սիրով ու հաճույքով լսում միշտ իրենց այդ հեթանոսական երգերը: «Զի ի վաղնջուց, յորմէ հետէ առին նոքա զանուն քրիստոնէութեանն, լոկ միայն իրրե զկրօնս իմն մարդկութեան յանձինս իւրեանց և ոչ ջերմեհոանդն ինչ հաւատովք ընկալան... Խառնազուն՝ բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն և կամ շինականութեանն, եթէ զցայդ և զցերեկ նստեսլ վարդապետացն և ըստ նմանութեան ամպոցն իւրե զյորդահեղեղ ինչ անձրևաց սաստկութիւն զվարդապետութիւնն ի վերայ հոսէին, և ոչ ոք ի նոցանէն և ոչ մի ոչ, և ոչ մի բան, և ոչ կէս բանի, և ոչ զոյգն յիշատակ ինչ, և ոչ նշմարանս ինչ զոր լսէինն, և ոչ կարէին ինչ ունել ի մտի: Վասն զի միտք իւրեանց ընդ սնոյրտանս ընդ անօրոտս և եթ զբօսեալ էին... ընդ չքոտի մտացն ի հնութիւն հեթանոսութեանց սովորութեանց, բարբարոս խուժադուժ միտս ունելով: Եւ զիւրեանց երգս առասպելաց զվիպասանութեանն սիրեցեալք ի վոյթ կրթութեանցն և նմին հավատացեալք, և ի նոյն հանապազօրոգեալք» (Բուզ., Գ. Ժդ): Երգերի հետքերը զսնում ենք դեռ ԺԱ դարում. բայց ինքնին հասկանալի է, որ ոչ ոք մինչև այդ ժամանակ չպիտի հետաքրքրվեր նրանց հավաքմամբ կամ ուսումնասիրությամբ: Հետեալբար և այդ բոլորը մեզ համար անդարձ կորած է:

Մեր պատմահայր Խորենացին եղավ, որ առաջին անգամ ուշագրություն դարձրեց այդ երգերի վրա: Ցանկանալով գրել հայոց ամբողջական պատմությունը և օգտվելով ամեն տեսակի աղբյուրներից, իրրե լուսամիտ մարդ, նա ձեռք առավ նաև վիպասանական երգերը և վերակազմեց նրանցից Հայոց պատմության զանազան մասերը: Այսպիսով Խորենացին դարձավ «ամբողջ արևելքի ամենահնագույն գրուցապատումը... Ֆիրզուսից (մ. 1020) մի քանի դար էլ առաջ» (Ֆեթթեք, Հայկ. աշխ. Վեննա, 1895, էջ 119): Այս առթիվ նա մեջ է բերում ի միջի այլոց 12 վիպասանական հատված, 1 ըկուսից մինչև 9 առդ, բոլորն էլ բառացի: Չենք հաշվում այն վիպասանական հատվածները, որոնց նյութը կամ բովանդակությունն է միայն հիշում: Եթե չլինեք Խորենացու այդ լուսամիտ մտածությունը, մենք այսօր գաղափար անգամ չէինք ունենա Գողթան երգիչների և վիպասանական արվեստի գոյության մասին:

Խորենացուց դուրս կա նաև երկու հիշատակություն. մեկը

Տրդատի ժասին մի կարճ հատված է, որ ավանդում է մեզ Ագաթանգեղոսը, երկրորդը՝ Նավասարդի երգից մի կտոր, որ ավանդում է մեզ Մագիստրոսը (ԺԱ դարից):

Այստեղ հավաքում ենք վերոհիշյալ բոլոր 14 հատվածները, այսինքն՝ վիպասանական զրականության ամբողջ հատակոտորները:

1. 1. Երկնէր երկին, երկնէր երկիր,
2. Երկնէր և ծովն ծիրանի.
3. Երկն ի ծովուն ունէր և զկարմրիկն եղեգնիկ,
4. Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր.
5. Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր.
6. Եւ ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ.
7. Նա հուր հեր ունէր.
8. Բոց ունէր մօրուս
9. Եւ աչկունքն էին արեգակունք:
Խոր. Ա. լա.
2. 10. Հատուած դնացեալ Վարդգէս մանուկն
11. Ի Տուհաց¹ դաւառէն, զՔասաղ գետով,
12. Եկեալ նստեալ զՇրէշ բլրով,
13. զԱրտիմէդ քաղաքաւ, զՔասաղ գետով,
14. Կռել կոփել զդուռնն Երուանդայ արքայի:
Խոր. Բ. կե.
3. 15. Քեզ ասեմ, այր քաջ Արտաշէս,
16. Որ յաղթեցեր քաջ աղգին Ալանաց,
17. Եկ հաւանեաց բանից աշագեղոյ դստերս Ալանաց՝
18. Տալ զպատանիդ.
19. Զի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն դիւցազանց՝
20. Զայլոց դիւցազանց զարմից բառնալ զկենդանութիւն,
21. Կամ ծառայեցուցանել[ով] և ի ստրկաց կարգի պահել,
22. Եւ թշնամութիւն յավիտեանական,
23. Ի մէջ երկոցունց աղգաց քաջաց հաստատել:
Խոր. Բ. ծ.

¹ Տուհ գավառի անունը զարմանալի կերպով հիշատակված ենք գտնում Դիոնիսիոս Բրակացու հայ թարգմանության մեջ, էջ 20. «Աղգական է, որ աղգի է յատական. որպես՝ զողորմական, տուն, վրացի»:

4. 24. Եւ ուստի՞ տացէ քաջն Արտաշէս,
25. Հազարս ի հազարաց և բիւրս ի բիւրուց,
26. Ընդ քաջազգւոյ կոյս օրիորդիս Ալանաց:
Խոր. Բ. ծ.
5. 27. Հեծաւ արիւ աւքայն Արտաշէս ի սեւան գեղեցիկ,
28. Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափով պարանն,
29. Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրաթիւ ընդ գեան,
30. Եւ ձգեալ զոսկէօղ շիկափով պարանն,
31. Ընկէց ի մէջք օրիորդին Ալանաց,
32. Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջքն փափուկ օրիորդին,
33. Արագ հասուցանելով ի բանակն իւր:
Խոր. Բ. ծ.
6. 34. Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի,
35. Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն:
Խոր. Բ. ծ.
7. 36. Տենչայ Սաթինիկ տիկին տենչանս՝
37. Զարտախոյր խաւարտ և զտից խաւարծի
38. Ի բարձիցն Արգաւանայ:
Խոր. Ա. Լ.
8. 39. Վիշապադունք զօղացան զմանուկն Արտաւազդ,
40. Եւ դև փոխանակ եղին:
Խոր. Բ. կա.
9. 41. Ճաշ գործեալ Արգաւանայ ի պատիւ Արտաշիսի,
42. Խարդաւանակ լեալ նմին ի տաճարին վիշապաց:
Խոր. Ա. Լ.
10. 43. Արտաւազդայ ոչ գտեալ, քաջի որդւոյն Արտաշիսի-
44. Տեղի ապարանից՝ ի հիմանալն Արտաշատու,
45. Նա անց գնաց և շինեաց ի մէջ Մարաց զՄարա-
կերտ:
Խոր. Ա. Լ.
11. 46. Մինչ դու գնացեր:
47. Եւ զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար,
48. Ես աւերակացս որպէ՞ս թաղաւորեմ:
Խոր. Բ. կա.

12. 49. Դու յորս հեծցիս յազատն ի վեր ի Մասիս,

50. Զքեզ կալցին քաջք,

51. Տարցին յազատն ի վեր ի Մասիս,

52. Անդ կացցես և զլոյս մի տեսցես:

Խոր. Բ. կա.

13. 53. Ո՛ տայր ինձ զծուխ ծխանի

54. Եւ դառաւօտն նաւասարդի,

55. Զվաղելն եղանց և զվագելն եղջերուաց.

56. Մեք փող հարուաք և թմբկի հարկանէաք:

Մագ. ԼԳ.

14. 57. Իրբե զսէզն Տրդատ, որ սիգալովն

58. Աւերեաց զթումբս զետոց և ցամաքեցոյց,

59. Իսկ ի սիգալն իւրում՝ զյորձանս ծովուց:

Ագաթ. § 123

Այդ երգերի նյութի մասին ավելորդ չենք համարում տալ մի քանի պարզ բացատրություններ:

1. Վահագնի երգն է, որ ներկայացնում է այս աստվածացյալ դուռնադնի ծնունդը՝ այլաբանական պատկերով. Վահագնը իրանական Vərəθraǰna-ն է (հաղթության աստվածություն), որ իրանյաններից փոխառությամբ անցել է մեզ:

2. Վարդգեսի երգն է, որին Խորենացին համարում է Հայկազանց Տրդրան Ա. թագավորի հոր՝ Ներվանդի ժամանակակից: Թվում է, թե այդ Վարդգես պատանին սիրահարվել է Ներվանդ թագավորի քրոջ և եկել է խնդրելու նրա ձեռքը և նրա հետ էլ ամուսնացել է:

3—13. Արտաշեսի մեծ երգից հատվածներ են.—Այլանոց պատերազմի ժամանակ Արտաշեսը գերի է բռնում թագավորի որդուն. նրա քույրը՝ Սաթենիկ բարձրանում է Կուրի ափին՝ մի ժայռի վրա և խնդրում, որ իր սիրու համար արձակե եղբորը (3): Արտաշեսը լսելով Սաթենիկի խոսքերը և հավանելով նրան՝ Սմբատի միջոցով խնդրում է նրա ձեռքը, Հայրը մերժում է, որովհետև Արտաշեսը չպիտի կարողանար վճարել արքայազատեր համար պահանջված օժիտը (4): Այս մերժման վրա Արտաշեսը իսկույն հեծնում է իր սև ձին, անցնում է Կուրը և գերելով օրիորդին՝ փախցնում է իր բանակը (5): Կատարվում է

հարսանիք, որի ժամանակ ոսկի ու մարգարիտ են շաղ տալիս՝ արևելյան թագավորներին սովորությամբ (6): Արտաշեսի ընտանեկան կյանքը բախտավոր չի լինում. նախ Սաթենիկը անհավատարիմ է Արտաշեսին և ազորինի սեր է տածում ղեպի Արգավան իշխունը (7): Որդին՝ Արտավազդը լինում է չար և ստահակ, այնքան, որ երգիչները պատմում են հետևյալը. իրը թե սկզբում Արտավազդը լինում է մի շատ ղեղեցիկ մանուկ, որին սատանաները նախանձելով գողանում են օրորոցից և փոխարեն մի դևի ձուտ են դնում. դեը մեծանում է և դառնում Արտավազդ (8): Արգավանը, որին սիրում էր Սաթենիկ թագուհին, ռզում է դավաճանել թագավորին և դրա համար սարքում է մի խնձույք (9): Արտավազդն ըմբոստանում է հոր դեմ և վտարանջելով՝ գնում է իր համար շինում Մարակերտ քաղաքը (10): Արտաշեսի մահվան ժամանակ, երբ շատերն իրենց սիրելի թագավորից չրաժանվելու համար ողջ-ողջ թաղվում էին նրա հետ, Արտավազդը նախանձելով՝ զանգատվեց նրա դեմ (11): Հայրը դագաղից անիծեց նրան, որ քաջքերը տանեն նրան Մասիսի խավար անդունդները բանտարկեն (12), որ և ըստ առասպելին իրոք կատարվեց: Որսի ժամանակ քաջքերը նրան տարան անդունդը և շղթայի գարկին. հավատարիմ շները հետևեցին նրան և սկսեցին կրծել շղթաները, որպեսզի կտարվին և Արտավազդը դուրս գա կործանելու աշխարհը: Բայց այդ շղթաները չեն կտարվում, որովհետև դարբինները զարկում են սալին և մաշված շղթաները նորից զորանում են: Այս վերջին մասը Պորենացին պատմում է քաղելով առասպելից, բայց բառացի չի դնում: Վերջին հատվածը ներկայացնում է Արտաշեսի կարոտ իղձը հայրենի Նավասարդը տեսնելու (13):

14. Տրդատի երգը տալիս է Տրդատի քաջությունը ներկայացնող ժողովրդական մի ասացված:

Զխոսենք այս երգերի տաղաչափական արվեստի մասին, որովհետև դա բանահյուսության պատմության գործն է, և ուղղակի անցնենք լեզվին:

Արդյոք այս հատվածները հարստացնում են, այսինքն ներկայացնում են իրոք այն ժամանակի լեզուն, երբ երգվել են, թե կազմված են Պորենացու գրչով: Անշուշտ պետք է՝ կասկածել, թե այս գրվածքները Պորենացու գրչից դուրս եկած լինեն,

որովհետև մեծ է տարբերութիւնը խորհնացու հետոսկեղարշան լեզվի և հիշյալ հատվածների մաքուր հայերենի միջև: Թե այդ հատվածները խորհնացու գրչից չեն, դրա համար ավելի զորեղ ապացույց է նրանց տաղաչափական արվեստը: Խորհնացին արձակ է գրում իր պատմութիւնը, ուստի և տաղաչափյալ հատվածները իրենք չեն:

Բայց երբ տեսւմ ենք, թե այդ հատվածների լեզուն հարադատ է, պետք չէ առնել բառը իր ընդարձակ իմաստով: Հատվածների լեզուն ճշտիւ նույն է և դարի հայերենի հետ. բայց ե դարի հայերենը չէր կարող ճշտիւ նույն լինել ն. Բ. 180 թվի, այսինքն 5—6 դար առաջվա հայերենի հետ: Արդ՝ վիպասանական երգերի հնագույն կտորները անշուշտ այդ ժամանակից են և հետևաբար պետք չէ որ նույն լինին և դարի հայերենի հետ: Այս անկից դուրս գալու համար մենք պետք է ընդունենք ուրիշն հետևյալը.— Վիպասանական երգերը հորինված էին իրենց ժամանակի հայերենով. բայց ըստ որում ապրում էին նրանք ժողովրդի մեջ, ուստի դարուց դար հետզհետե հնթարկվեցին այն ձևափոխությանց, որոնք մտել էին հայերեն լեզվի մեջ: Օրինակի համար, եթե Վահագնի երգի մեջ եւր բառերը այն հնագույն ժամանակ pur per ձևն ունեին, հետզհետե անցան այն ըտլոր ձևերից, որ կրեց ք բաղաձայնը՝ վերջապես հասնելու համար ի ձևին: Ծիշտ այնպես, ինչպես նույն երգի հաջորդ տողի մեջ մենք այսօր կարգում ենք մօրուս, առանց նույնիսկ լավ իմանալու, թե հին ձևը մաւրուս էր թե մուրուս, բայց հաստատ իմանալով հանգերձ, թե անշուշտ մօրուս չէր: Վերջապես կարելի է նույնիսկ որ խորհնացու և Մագիստրոսի ժամանակ այս երգերը ճշտիւ այնպես չհնչվեին, ինչպես գրված են, այլ մի քիչ տարբեր արտասանությամբ, և խորհնացին ու Մագիստրոսը վերածած լինին իրենց իմացած զրական հայերենի արտասանության: Այսպես մենք էլ, երբ լսում ենք ժողովրդի բերանից՝

Առաւօտուն կէլէս, էրեստ վըլա,

ամենայն հանգստությամբ թղթի վրա արձանագրում ենք՝

Առաւօտուն կեխես, երեստ լուա:

Մի քանի տեղ հայտնապես երևում են խորհնացու սրբա-

գրությունները, որինակ՝ Արտաշեսի երգի վերջում ի մեջ փխ-
ի մեջն, գմեջ փխ. գմեջն և հասուցանելով փխ. հասուցեալ հե-
տին ձեռնափոխություններ են: Սաթենիկի երգի մի ժամը (տող
19—21) ամբողջովին Խորենացուց է անշուշտ:

Այս վերապահությամբ ընդունելով ուրեմն երգերի հարա-
դատությունը, անցնենք նրանց քննության:

Ամբողջ հատակոտորների 59 տողերի մեջ մենք գտնում
ենք ընդամենը 183 բառ, որոնց այբուբենական ցանկը հետե-
վյալն է.

× ագատ 49, 51	× բարձք 38
× ազգ 16, 23	× բիւր 25
ագն տես գիւցազն,	+ բլուր 12
վիշապազն,	+ բոց 5, 6, 8
Ալանք 16, 17, 26, 31	× գաւառ 11
+ ամենայն 47	+ գեղեցիկ 27
+ ալլ 20	+ գետ 11, 13, 29, 58
+ ալք 15	× գես տես Վարդգես
+ անդ 52	գմալ 10, 45, 46
անցանել 29, 45	+ գողանալ 39
աչագեղ 17	+ գործել 41
+ աչկունք 9	+ գտանել 43
× ապարանք 44	× դե 40
առաւօտ 54	դիւցազն 19, 20
+ ասել 15	+ դնել 40
× արագ 33	+ դու 46, 49, քեզ 15
Արգաւան 38, 41	47, քեզ 50
+ արեգակն 9	+ դուռն 14
արի 27	+ դուստր 17
+ արծուի 29	27, 34, 41, 43
արտախոյր 37	Արտաւազ 39, 43
Արտաշատ 44	Արտիմեդ 13
Արտաշես 15, 24	արեայ 14, 27
+ բան 17	× աւերակ 48
բանակ 33	աւերել 58
+ բառնալ 20	ես 48, ինձ 53

երկին 1	հանել 28
երկիր 1, 47	+ հասուցանել 33
+ երկն 3	+ հաստատել 23
երկնել 1, 2,	+ հատուած 10
+ երկոքին 23	հարկանել 56
երուանդ 12	+ հարուլ 56
+ եւ 2, 3, 6, 9, 21, 22,	+ հարսնութիւն 35
24, 25 և այլն	հաւանել 17
+ գարմ 20	+ հեծանել 27, 49
+ գի 19	հեր 7
+ է, էին 9, 19	հիմնադալ 44
+ ընդ, 4, 5, 26, 29, 47	+ հուր 7
+ ընկենուլ 31	ձգել 30
× բազաւորել 48	× նաշ 41
բեւ տես սրաթիւ	մանուկ 10, 39
× բմբկի 56	Մասիս 49, 51
բշմամութիւն 22	Մարակերտ 45
+ բումբ 58	× մարգարիտ 35
իբրեւ 57	խարտեաշ 6
+ իսկ 59	խաւարծի 37
իւր 33, 59	խաւարտ 37
լինել 42	ծառայեցուցանել 21
+ լոյս 52	× ծիրանի 2
խարդաւանակ 42	ծխան 53
+ ելանել 4, 5	ծով 2, 3, 59
+ եկ 12, 17	× ծուխ 4, 53
եղեգնիկ 3	+ կալցին 50
եղեգն 4, 5	× կամ 21
+ եղն 55	կացցես 52
եղջերու 55	կարգ 21
+ կենդանութիւն 20	× կարմրիկ 3
× կերտ տես Մարակերտ	+ նոյն 43
կոյս 26	+ նստիլ 12
կովել 14	շատ 32
կռել 14	2էկ, տես շիկափող
× հազար 25	շիկափող 28, 30

- × շինել 45
 Շրեշ 12
 + n 53
 + ոչ 19, 43
 ոսկեօղ 28, 30
 ոսկի 24
 + որ 16, 57
 + որդի 43
 որպէս 29, 48
 + որս 49
 + ունել 3, 7, 8
 ուստի 24
 × պահել 21
 Մարք 45
 + մեք 56
 + մեշ 23, 45, մեշք 31, 32
 + մի' 52
 + մի 19
 + մինչ 46
 + մօրում 8
 + յաղթել 16
 × յաւիտեանական 22
 յորձանք 59
 + նա 7, 45
 × նաւասարդ 54
 վարդգես 10
 + վեր, ի վեր 49, 51
 վիշապ 42
 վիշապազն 39
 + տալ 18, 24, 53
 × տանար 42
 տանել 47, 51
 × տեղ 34
 տեղալ 34, 35
 × տեղի 44
 տենչալ 36
- տենչանք 36
 + տեսանել 52
 + տիկին 36
 տիգ 37
 Տուհաց գւռ 11
 Տրդատ 57
 × ցամաքեցուցանել 58
 պատանեկիկ 6
 պատանի 18
 × պատիւ 41
 պարան 28, 30
 × պես տես որպես
 Սարքինիկ 35, 36
 × սեաւ 27
 + սեզ 57
 սիգալ 57, 59
 + սուր տես սրաքի
 ստրուկ 21
 վագել 55
 վագել 6, 55
 × վասն 19
 × վարդ տես վարդգէս
 ցանցուցանել 32
 փափուկ 32
 փեսայուքին 34
 × փոխանակ 40
 փոկ. տես շիկափոկ
 փող 4, 5, 56
 × փաղաք 13
 փաջ 15, 16, 23, 24,
 43, փաջք 50
 քաջապգի 25
 Բասաղ 11, 13
 × քեն 19
 + օղ տես ոսկեօղ
 × օրեն 19
 օրիորդ 26, 31, 32

Այս 183 բառերից 16 հատը հատուկ անուն է, 167 հասարակ անուն: Հատուկ անուններից երկուսը (Աւանք և Մարք) հայկական չեն:

Եթե բոլոր բառերը վերածենք իրենց արմատական ձևերին (օրինակ՝ Վարդգէս հաշվել երկու բառ, որովհետեւ կազմված է վարդ և գէս բառերից, ընդհակառակը եղեգմիկ, պատամնիկի, տեղալ չհաշվել, որովհետեւ արդեն ունինք եղեգմ, պատամի, տեղ արմատականները), այն ժամանակ կունենանք ընդամենը 162 արմատական բառ (միասին առնելով նաեւ բնիկ հայերենի ի, գ նախդիրները), որոնք ցուցակում շեղատառ են և ըստ ծագման բաժանվում են հետևյալ ձևով.

բնիկ հայերեն բառեր 73 (45 տոկոս)

պարսկերենից փոխառյալ 30 (18 տոկոս)

անձանոթ ծագումով 51 (31 տոկոս)

խալդի-վրացական (ծուխ, ծիրան, տեղ, գաւառ) 4 (2 տոկոս)

ասորական (քաղաք, փոխ) 2 (1 տոկոս)

ասորական (ցամաք) 1

հունական (մարգարիտ) 1

Հատուկ անունները հաշվի մեջ չենք առնում:

Այս տախտակից հետևում է, որ վիպասանական հայերեն լեզվի մեջ անձանոթ և հնդեվրոպական բառերը կազմում էին մեծագույն տոկոսը. պարսկերեն փոխառությունները թեև հետադային դերազանցելու էին բնիկ հայերեն բառերից (960 ընդդեմ 713-ի), բայց այդ շրջանին բուն հայկական բառերից գեոպոլիս էին. իսկ ասորական փոխառությունները դեռ այնքան քիչ էին, որ համեմատությամբ բնիկ, պարսիկ ու խալդյան բառերի՝ տոկոս էլ չէին կազմում: Զարմանալի է, որ այդ հնագույն ժամանակից ունինք նաև մի հունական փոխառյալ բառ (մարգարիտ), որ լեզվի պատմության հետ համաձայնեցնելու համար՝ պետք է համարել ավելի հոռմեական փոխառություն, քանի որ լատինական margarit, margaritum ձևերը դեռ Կիկերոնի և Տակիտոսի ժամանակից գործածական են:

